

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

4

IX

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
BRATISLAVA 1981

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online
sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV
(v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné
zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.ceeol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

O B S A H

STÚDIE

Jaroslav Štika, Bádání o karpatském salašnictví a valašské kolonizaci na Moravě —	513
Ján Podolák, Pasienkové a lúčne hospodárenie na hornom Pohroní — — —	549
Nicolae Dunăre, Trepanăcia ovieć ako ľudová liečebná praktika v karpatskom pastierstve — — — — —	579
Orest Zilynskyj, Hra na Dunaj a její východoslovanské obdoby — — — —	610
Josef Vařeka, Koliby zvané <i>kram</i> — — — — —	628

ROZHLADY

Jiří Král, Činnost čs. sekce Komise slovanské pro výzkum salašnictví v Karpatech a na Balkáně za léta 1924—1948 — — — — —	637
Anton Habovštiak, O výskume pastierskej terminológie — — — — —	653
Oskar Elšček, Úlohy a ciele výskumu karpatskej ľudovej hudobnej kultúry —	661

DROBNÉ ZPRÁVY — — — — —	665
-------------------------	-----

RECENZIE A REFERÁTY

V. Häufler, Horské oblasti v Československu a jejich využití (Ján Podolák) — —	666
G. Foça, Das Museum des Dorfes in Bucarest (Soňa Kováčevičová) — — —	667

C O Д Е Р Ж А Н И Е

СТАТЬИ

Ярослав Штика, Изучение карпатского „шалашного“ овцеводства и пастушеской колонизации на Мораве — — — — —	513
Ян Подолак, Пастбищное и луговое хозяйство в районе верхнего тока реки Грона — — — — —	549
Николае Дунаре, Трепанация овец, практикуемое популярное лечение в карпатском пастушестве — — — — —	579
Орест Зилинский, Игра „Дунай“ („Геличка“) и ее восточнославянские параллели — — — — —	610
Йосиф Ваřека, Шалашы называемые <i>kram</i> — — — — —	628

ОБЗОРЫ

Јриј Кралъ, Деятельность чехословацкой секции Славянской комиссии для опыта „шалашного“ овцеводства в Карпатах и на Балкане в 1924—1948 гг. — — —	637
Антон Габовштиак, Об изучении пастушеской терминологии — — —	653
Оскар Элшек, Задачи и цели изучения карпатской народной музыкальной культуры — — — — —	661

МЕЛКИЕ ЗАМЕТКИ — — — — —	665
--------------------------	-----

РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ — — — — —	666
-------------------------------	-----

PASIENKOVÉ A LÚČNE HOSPODÁRENIE NA HORNOM POHRONÍ

L'EXPLOITATION DES PÂTURAGES ET DES PRÉS DANS LES VILLAGES DU HRON SUPÉRIEUR

JÁN PODOLÁK

Národopisný ústav SAV, Bratislava

Základnou podmienkou pastierstva a chovu dobytká vobec je dostatok pastvy a krmiva. V počiatočnom období horehronského pastierstva, keď v tamom chove prevládalo ovčiarstvo, ťažisko krmovinej základne spočívalo v pasienkoch. Ovce a kozy sa podľa valašského spôsobu väčšinu roka pásli na vysoko-horských holiach a cez zimné mesiace sa chovali v zimoviskách na poľanách a v lesných vyrúbaniskách alebo neskoršie v dedinských ovčiarniach. Hlavným krmivom oviec cez zimu bolo sušené listie, ktoré sa na tento cieľ pripravovalo v letnom období. Sena sa konzumovalo pomerne málo. Väčšinou sa ním chovali ovce len po okotení a jahňatá pred výhonom na pastvu. Keď sa ťažisko dobytárskeho hospodárenia postupne presunulo na chov rožného dobytká, začala sa venovať zvýšená pozornosť lúčnemu hospodáreniu a zhromažďovaniu zásob sena na zimu. Cieľom tejto state je osvetliť charakter tradičnej krmovinej základne s osobitným zreteľom na niektoré javy, ktoré majú z etnografického hľadiska zvláštny význam.

P a s i e n k y

Pasienkové plochy na Horehroní možno podľa ich pôvodu rozdeliť na dva druhy: pasienky prirodzené a umelé. Kým prirodzené pasienky, tzv. hole, zaberajú prevažne vysoko položené plochy nad pásmom lesov na hrebeňoch Nízkyh Tatier, umelé pasienky, ktoré vznikli vyrúbaním lesov, klčovaním a pálením porastu a meliorovaním neúrodných plôch, rozkladajú sa väčšinou na dolných okrajoch lesného pásma po oboch stranách údolia Hrona.¹

¹ Podľa údajov získaných na bývalom ONV v Brezne mali pasienky a lúky v horehronských dedinách ku 1. januára 1960 tieto plošné výmery:

obec	pasienky v ha	lúky v ha	oráčiny v ha
Bacúch	39	240	233
Polomka	630	1577	964
Závadka	217	484	782
Heľpa	577	1104	471
Pohorelá	410	1397	439
Šumiac	2110	1430	322
Švermovo	444	895	205

Staršie štatistické údaje o rozsahu obhospodarovaných plôch na Horehroní prináša práca L. K v i e t k a, *Zemepis Horehronia*, Zvolen 1943, 146–147.

Vysoko položené h o l e na hrebeňoch Nízkyh Tatier slúžia už od príchodu valašských pastierov na Horehronie predovšetkým ako pasienky pre ovce. Keďže tieto plochy boli až do polovice 19. stor. vo vlastníctve feudálov, pastieri platili za ich vypásanie predpísané dávky a poplatky. Pomerne ucelený obraz o výške týchto poplatkov a o stave hôľnych pasienkov na počiatku 19. stor. nám poskytuje konskripcia muránskeho panstva z r. 1829.² Obec Polomka nevlastnila v uvedenom období urbárske pasienky, preto sa dobytok pásol v panskej hore, na holiach a v jarnom a jesennom období na lúkach a oráčinách. Za pasienky na holiach („*pro usu pascuarum — in calvis montibus*“) Slatinská, Veľká a Malá Smrekovica, Fabová, Ždialik, Javorinka, Nad Ždiarskou, Bukovinka a Jemná platila obec podľa zmluvy z r. 1830 ročne 230 zl., okrem toho za 4 salaše spolu 12 zl. Ani obec Závadka nevlastnila pasienky, preto prenajímala pastvu na holiach Javorinka (spolu s Polomkou), Nehova a Slatinská (s Polomkou), za ktoré platila ročný nájom 170 zl. a za dva salaše 6 zl. Aj v Heľpe pásli statok v panskej hore a ovce na holiach, za čo obec platila panstvu ročný nájom 50 zl. a okrem toho platila od 4 salašov 12 zl. Pohorelci pásli svoje stáda oviec najmä na holi Orlová a na holiach na severnej strane Nízkyh Tatier (ktoré sa dostali na základe dohody z r. 1830 do rúk hrádockého panstva). Za užívanie hôľ platila obec ročný nájom 25 zl. a od 4 salašov 12 zl. Šumiac prenajímal pasienky na Prostrednej, na Kráľovej holi („*inter Telgárt et Šumiac divisum*“), na Ďurovej a na Pinke. Telgart (dnes Švermovo) mal v prenájme pasienok na Tresníku, Priehybe, Javorinke a sčasti na Kráľovej holi, za čo platil panstvu ročne 200 zl. Severný svah Kráľovej hole mali v prenájme pôvodne Spišiaci („*Scepusitae*“), ale od r. 1829 ho panstvo prevzalo pre svoje ovce („*pro ovibus dominalibus*“). Okrem toho boli nad Telgártom hole Bukový vrch a Vysoký vrch určené zdarma pre dobytok, ktorý tadiaľ prehánali pastieri, a pre potreby statku pcestných („*pro pecoribus transeuntibus et itinerantium*“). Napokon k pohronskej časti muránskeho panstva patrila aj Vernár, ktorého obyvatelia pásli svoj dobytok jednak na severovýchodných svahoch Kráľovej hole, jednak na vrchoch Predná Hoľa, Prostredná hoľa, Zadná a Úplaz, za čo platili panstvu ročný nájom 130 zl.

Úrodnejšie časti hôľ sa ponechávali v niektorých rokoch na kosenie a vypásali sa len po zvezení sena. Keďže ani jedna z horehronských obcí nemala vlastné obecné pasienky, panské hole tvorili v letnom období pred pokosením lúk jediné plochy, na ktorých sa mohol vypásť dobytok.³ Okrem hôľ vlastnilo panstvo

² Podstatné údaje z tejto konskripcie uverejňuje J. Markov v práci *Národopisné údaje o Horehroní z konca 18. a začiatku 19. stor.* Slovenský národopis VI (1958), 381–389. Poznatky k r. 1829, uverejnené v nasledujúcej stati, sú čerpané z tohto prameňa.

³ Pre poznanie hospodársko-spoločenských pomerov poddaného ľudu pred zavedením tereziánskeho urbára má veľký význam archívny materiál z druhej polovice 18. stor., získaný pri zisťovaní odpovedí na 9 otázok, ktoré boli predložené ľudu vyšetrojúcim orgánom (tzv. „*novem puncta interrogatoria*“). V rámci tejto akcie, vykonanej na Horehroní 20.–21. júna 1771, zisťovali sa aj pripomienky poddaných k stavu pasienkov. Vo všetkých dedinách sa uvádza, že pasienkov pre dobytok majú dosť, len lúk je veľký nedostatok. Odpovede na deväť otázok z horehronských dedín uverejňuje v plnom znení P. Horváth, *K dejinám horehronských obcí*, Slovenský národopis VII (1959), 446–453.

v chotároch horehronských obcí aj lesné vyrúbaniská, na ktorých sa klčovaním porastu vytvárali umelé pasienky — p o ľ a n y. Tieto plochy sa však väčšinou kosili. Možnosti pasenia po lesoch a na poľanách sa postupom času stále viacej obmedzovali. Mnohé poľany a lesné lúky sa postupne zalesnili. Na mapách muránskeho panstva z 19. stor. sú uvedené mnohé názvy (ako napr. Salašky, Strungy, Pod Strungami, Košariská ap.), svedčiace o niekdajších pasienkových plochách na miestach neskorších lesov.⁴ Intenzívne zalesňovanie horských lúk a niektorých pastvín sa zaznamenalo najmä v druhej polovici 19. stor. V rokoch 1857—1912 bolo na území muránskeho panstva (do ktorého patrila aj táto oblasť) zalesnené 4897 ha medzilesných plôch a dolných výbežkov holí.⁵

Nedostatok pasienkov na Horehroní sa prejavil najmä v období po komasácii, teda od sedemdesiatych rokov 19. stor. Komasáciou sa oddeľovali majetkové celky coburgovského panstva od pozemkov dedinských. Do dedinských pozemkov patrili jednak individuálne vlastnené a obhospodarované oráčiny a lúky, jednak tzv. urbárske majetky, ktoré boli v kolektívnom vlastníctve tzv. urbárskych spoločenstiev. Keďže tieto urbárske spoločnosti (nazývané aj urbárske obce) hrali v hospodárskom živote Horehronia a najmä v rozvoji chovu dobytky významnú úlohu, osvetlíme ich charakter a najmä ich spôsob spoločného hospodárenia podrobnejšie.

Pod názvom „urbarialisti“ alebo „urbárnici“ rozumieme všeobecne osoby, ktoré podľa urbárskeho stavovského práva patrili v období feudalizmu k triede poddaných a ktoré podliehali právnej vrchnosti svojho zemepána. Pred zrušením poddanstva urbárnici nemali svoje vlastné pozemky, ale boli oprávnení používať pôdu, ktorú im poskytol zemepán ako „večitým poddaným“.⁶ V duchu zákonov z r. 1848 — ktoré zrušili urbárske záväzky bývalých poddaných — bol vydaný urbariálny patent zo dňa 2. marca 1853, ktorý úplne zrušil urbársky pomer a bývalých urbarialistov vyhlásil za neobmedzených vlastníkov bývalej poddanskej pôdy, ktorú predtým obrábali.⁷ S ornou pôdou bolo spojené aj spoluvlastníctvo tzv. urbárskych lesov a pasienkov. Poddaní mali aj pred zrušením poddanstva na pasienkoch právo pastvy a v lesoch právo zberu lesných plodov, ako aj právo výrubu palivového dreva potrebného na okurovanie a stavebného dreva potrebného na stavbu a údržbu obytných a hospodárskych budov. Po zrušení poddanstva mala byť podľa zákona plocha lesov a pasienkov — zodpovedajúca potrebe bývalých poddaných — tak isto oddelená od zemepanskej pôdy

⁴ Ž. Holub — Pacewiczowa, *Pastierstvo v Nizkych Tatrách*, Sborník MSSp, XXVII—XXVIII (1933—1934), 116.

⁵ L. Kvietok, c. d., 23.

⁶ P. Horváth, c. d., 453.

⁷ K otázkam majetkovoprávneho postavenia bývalých urbarialistov porovnaj prácu J. Mésároša, *Roľnícka a národnostná otázka na Slovensku, 1848—1900*, Bratislava 1959, ďalej prácu od tohože autora, *K problémom zrušenia poddanstva na Slovensku, Urbariálny patent z 2. marca 1853*, Historický časopis I (1953). K urbárskym spoločnostiam na Horehroní porovnaj: J. Botto, *Z gemerského Hrona*, Sborník MSSp, VII (1902), 35; Ž. Holub — Pacewiczowa, c. d., 115.

a pridelená do spoluvlastníctva bývalým poddaným, čiže urbárikom. Veľkosť urbárskych lesov a pasienkov bližšie určoval zák. čl. LIII (1871), podľa ktorého veľkosť pasienkov (okrem lesov) mala dosahovať aspoň 4 jutrá na každú hospodársku usadlosť.⁸

Citovaný zákon nadobúdala účinnosť 8. januára 1872. Ako v celej krajine tak aj na Horehroní sa začali vydeľovať urbárske lesy a pasienky a účastníci začali vytvárať tzv. urbárske obce. Pridelovanie urbárskych majetkov v rámci likvidácie servitútov zachovalo sa v pamäti horehronského ľudu ako nespravodlivá náhrada za *pančšínovanie*. Urbárske pozemky dostali do spoločného nedielného vlastníctva urbárici, ktorí chodili *pančšínovať*. Prakticky participovali na tomto spoločnom vlastníctve celé obce, pretože aj medzi želiarskymi rodinami sa našlo len veľmi málo takých, ktorí by nevlastnili aspoň po jednej krave, pre ktorú potrebovali pasienky ešte viac než vlastníci lúk. V dôsledku nedostatočne rozvinutej triednej diferenciácie vnútri dedinského kolektívu sa v horehronských dedinách do konca minulého storočia kryl pojem urbárskej obce s pojmom obce politickej. Prejavilo sa to aj v spravovaní urbárskych majetkov, ktoré vykonávalo vedenie obce. Až po r. 1900 sa urbárske hospodárstvo začalo postupne diferencovať od hospodárstva celoobecného. Vedenie urbárskych spoločenstiev prevzali v jednotlivých obciach osobitne zvolené urbárske výbory.

Výbor urbárskej obce sa skladal zo 6–10 členov. Volilo ho valné zhromaždenie urbárskej spoločnosti, ktoré sa schádzalo pravidelne raz ročne, obyčajne na jar. Plénum volilo každého funkcionára výboru osobitne, a to na obdobie troch rokov. Výročné valné zhromaždenie prijímalo správu výboru o stave hospodárenia za uplynulý rok a schvaľovalo hospodárske plány na nasledujúci rok. Výbor spoločnosti sa schádzal pravidelne raz za štvrtrok a okrem toho vždy podľa potreby. Vedúcim funkcionárom bol predseda urbárskej obce, ktorý zastupoval urbárikov pred úradmi, zvolával a viedol valné zhromaždenie, vydával poukazy na palivové drevo z urbárskeho lesa (pri odpredaji odpadkov, vývratov a haluziny) a mal hlavný dozor nad činnosťou ostatných funkcionárov. Za svoju činnosť dostával plénom schválenú odmenu. V Polomke to bolo ročne 10–12 m³ palivového dreva a jednorazová finančná odmena (v období predmníchovskej republiky 200–500 Kčs). Ďalšími funkcionármi urbárskej obce boli pokladník, zapisovateľ a urbársky gazda (nazývaný aj hospodár). Aj oni dostávali za vykonávanie funkcií odmeny ako predseda. O hospodárenie urbárskej obce sa staral urbársky gazda, ktorý dozeral najmä na hospodárenie v urbárskom lese a v urbárskych pasienkoch, najímal robotníkov na lesné práce, organizoval a viedol povinné spoločné čistenie pasienkov a vypomáhal predsedovi v zastupovaní spoločnosti pred úradmi. Plénum volilo aj urbárskeho hájnika, ktorý hájil urbárske lesy a lúky, za čo sa mu priznával pravidelný mesačný plat a okrem toho na celý rok určité množstvo palivového dreva.

⁸ K charakteru organizácie práce v urbárskych spoločnostiach v susednej oblasti Spiša pozri J. Podolák, *Poľnohospodárstvo v Žakarovciach*, Banícka dedina Žakarovce, Bratislava 1956.

Z členstva v urbárskej spoločnosti vyplývali určité práva a povinnosti. Každý člen (*podielník, osminár*) mal predovšetkým právo zúčastňovať sa na správe spoločného majetku, a to svojím hlasom na valnom zhromaždení. „Hlas“ v pléne nemala však každá osobitná účasť, ale len niekoľko združených účastí, v čom sa už za buržoáznej republiky a v období tzv. slovenského štátu, no najmä v období po druhej svetovej vojne prejavovalo postupné pribúdanie demokratizmu, t. j. priznávanie hlasovacieho práva čo najširšiemu plénu členov. Napr. v Šumiaci bolo do prvej svetovej vojny v celom urbári asi 100 hlasov, pričom asi 100 podielov spoločne tvorilo jeden „hlas“. Za predmníchovskej republiky pripadalo na jeden hlas už len 50 účastí, teda počet hlasujúcich bol podstatne väčší a za tzv. slovenského štátu tvorilo jeden hlas spoločne už iba 25 účastí. Napokon v rokoch po druhej svetovej vojne pred likvidáciou urbárskej spoločnosti (v období kolektivizácie poľnohospodárskej výroby) hlasoval na valnom zhromaždení každý člen, ktorý sa zúčastnil v pléne bez ohľadu na množstvo vlastnených podielov.

Urbárski členovia mali ďalej právo prednostne si zakúpiť stavebné drevo v urbárskom lese. Palivové drevo dostávali pôvodne všetci členovia (primerané množstvo podľa počtu účastí), no neskôr po sprísnení režimu v lesnom hospodárení urbárov len vedúci funkcionári spoločnosti. Odpredaj stavebného dreva sa povoľoval pre každý prípad osobitne, a to pri stavbe alebo oprave domu. Výhodou členov bol nákup stavebného dreva za nižšie ceny než v panských alebo neskôr v štátnych lesoch. Zásadne sa však umožnil nákup stavebného dreva v urbárskom lese každému občanovi, ktorý sa o to uchádzal, teda aj nečlenom urbára. Seno z urbárskych lúk slúžilo ako krmivo pre urbárske plemenné býky, o ktoré sa staral v urbárskych maštaliach najatý pastier. V niektorých obciach urbárska spoločnosť vlastnila aj mlyn, ktorý sa dával každoročne do prenájmu. Sprísnením režimu v urbárskych lesoch, lúkach a pasienkoch v období predmníchovskej republiky hospodárstvo urbárskych spoločností značne vzrástlo, čo umožňovalo investovať časť kapitálu aj do budovania kultúrnych a iných zariadení slúžiacich potrebám celých obcí, čo sa však konalo proti stanovám spoločnosti. Z peňazí za odpredané drevo z urbárskych lesov sa budovali na Horehroní obecné váhy, pracovne, zakupovalo sa hasičské zariadenie, finančne sa vypomáhalo obciam pri údržbe ciest a výstavbe mostov, uvoľňovali sa prostriedky na regulovanie potokov a poskytovala sa podpora na opravu školských budov a údržbu cirkevných stavieb. V posledných rokoch pred likvidáciou urbárskych spoločností sa značná časť finančných prostriedkov investovala do meliorácie pasienkových plôch a do výstavby moderných objektov na pasienkoch urbára a pasienkových spoločností.

Z členstva v urbári vyplývali aj povinnosti, ku ktorým patrilo vysádzanie lesa, účasť na spoločnom čistení pasienkov, udržiavanie chodníkov po urbárskom lese, oprava ciest a mostov, práce v lesnej škôlke, kosenie, hrabanie a zväžanie sena z urbárskych lúk do spoločných šóp pri urbárskych maštaliach a pracovná účasť pri výstavbe urbárskych budov v obci a stavebných objektov na pasienkoch. Keď seno z urbárskych lúk nestačilo pre urbárskych plemenných býkov, každý

urbárnik musel prispieť senom podľa počtu kráv (obyčajne 20—30 kg na jednu kravu). Ak urbár vlastnil aj orné pozemky (ako napr. v Závadke), povinnosťou členov bolo zúčastňovať sa na poľných prácach súvisiacich s pestovaním ovsa a ďateliny (oranie, sejba, žatevné práce, navážanie hnoja ap.). Po hospodárskom oddelení urbárskeho spoločenstva od politickej obce sa zúčastňovali na spoločných prácach v urbári len urbárski členovia. V období tzv. slovenského štátu sa pracovné povinnosti pri údržbe pasienkov preniesli na každého chovateľa, ktorý vyháňal dobytok na urbársku pastvu. Podiely v urbári bolo možné získať dedením alebo kúpou. Pri kúpe účastín sa podľa praktického ponímania ľudu neodkupovala príslušná ideálna časť z nedielného majetku, ale sa zakupovalo „právo pasenia“ (napr. právo na jednu kravu, na dve kravy ap. — právo pasenia oviec ani iného dobytká okrem kráv sa neodkupovalo, pretože tento dobytok sa na urbárske pasienky nevyháňal), z čoho vyplýva, že hlavným hospodárskym dôvodom členstva v urbárskych spoločnostiach bolo získavanie práva pastvy.

Ťažisko hospodárskeho významu urbárskych spoločenstiev na Horehroní nespočívalo teda v lesnom hospodárení, ale v hospodárení pasienkovom. Jednotlivé horehronské obce vlastnili v rámci urbárov určitý rozsah pasienkových plôch, ktoré však vzhľadom na dobytkársky charakter horehronského poľnohospodárstva nestačili. Jednak sama výmera urbárskych pasienkov bola nedostačujúca, jednak nie všetky pasienkové plochy mohli spĺňať funkciu spoločných pasienkov. V niektorých obciach totiž urbárske pasienkové plochy neboli v celistvých kúsoch, ale boli roztrúsené po lesoch a medzi lúkami jednotlivcov. Hospodárska nevýhoda takéhoto rozloženia pasienkových plôch sa prejavila najmä v Pohoreleji, kde plocha urbárskych pasienkov (o celkovej výmere 275 k. j.) nebola scelená, ale rozkúskovaná na 75 menších častí nachádzajúcich sa medzi lúkami jednotlivcov.⁹ Takéto plochy sa nemohli použiť na celoročné spoločné pasenie dobytká, ale sa ponechávali ako kosienky. Dobytok sa sem vyháňal až po zvezení sena zo všetkých lúk (urbárskych i individuálne vlastnených), teda prakticky po skončení hlavnej letnej pastierskej sezóny, cez ktorú sa najviac pociťoval nedostatok pastvy.

Pôvod rozdrobenosti pasienkových plôch na Horehroní treba hľadať v spôsobe valašského osídľovania tejto oblasti a v celom charaktere valašského hospodárenia. Valasi po príchode do tejto oblasti pásli svoje stáda (spočiatku len ovce a kozy, postupne aj iné druhy dobytká) jednak na holiach, jednak na umele vytvorených pasienkoch, ktoré vznikali na lesných vyrúbaniskách. Každý pastier si v lesných pásmach upravil toľko pasienkovej a lúčnej plochy, koľko potreboval pre svoj dobytok. Keď sa chovatelia dobytká začali spoločovať do salašných skupín a stáda paseného dobytká sa začali utvárať už nie podľa jednotlivých majiteľov, ale podľa jednotlivých druhov hospodárskych zvierat (ovce, kozy, kravy, voly, jalovina a neskoršie kone), začali sa vytvárať spoločné pasienkové plochy pre jednotlivé druhy dobytká. V období nerozvinutého dobytkárskeho

⁹ Údaje čerpané z Obcej kroniky v Pohoreleji.

hospodárstva stačili na pasenie malého počtu kráv menšie pasienky a lesné vyrúbaniská v blízkosti dediny, od ktorých sa platili panstvu predpísané poplatky. Po komasácii pripadla značná časť obcou užívaných pasienkových plôch do pásma panských lesov. Takéto plochy sa potom premenili jednak na panské lúky, na ktorých začal majiteľ lesa hospodáriť vo vlastnej réžii, jednak sa množstvo týchto plôch zalesnilo, čím sa citeľne zmenšila krmovinová základňa jednotlivých dedín. Urbárikom zostali z lesných pasienkov len plochy, ktoré sa po komasácii nachádzali vo vydelenom urbárskom lese, prípadne na dolných okrajoch lesného pásma v oblasti individuálne vlastnených lúk. Niektoré z pridelených urbárskych plôch sa zlúčili do väčších celkov, ktoré mohli slúžiť ako pasienky pre spoločné pasenie dobytka. Kde takéto zlúčenie urbárskych pasienkov nebolo možné, premenili sa malé pasienkové plochy na spoločné urbárske lúky a v tejto funkcii slúžia podnes.

Nedostatok pasienkov — spôsobený jednak pri komasácii odňatím niektorých pasienkových plôch, jednak stupňujúci sa úmerne s rozvojom chovu dobytka v poslednej tretine minulého storočia — začal sa odstraňovať viacerými spôsobmi. Predovšetkým sa jednotlivé obce usilovali využiť možnosti rozšírenia pasienkových plôch vo vlastných chotároch. V Závadke, Polomke a v západnejších tzv. bielo-handelských dedinách sa nedostatok pasienkových plôch nahrádzal v značnej miere systémom pasenia na úhoroch, ktoré sa tu ponechávali v rámci trojpoľného hospodárenia. No v obciach ležiacich v horehronskom údolí východne od Závadky sa systém trojpoľného hospodárenia nepoužíval. Preto niektoré obce hľadali možnosti kúpy pasienkov v susedných chotároch. Ak neboli k dispozícii pasienkové plochy, vykupovali sa individuálne vlastnené oráčiny alebo lúky, ktoré sa postupne premieňali v pasienkové plochy. Napr. šumiacka urbárska obec vykúpila od jednotlivcov časť neúrodnej ornej pôdy na hraniciach telgártskeho chotára, ktorú zatravnila a premenila na pastvu. Podobne aj Závadčania prikúpili okolo 100 k. j. lúk a rolí v susednom tisoveckom chotári. Polomskí urbárikovia kúpili od dovalovskej urbárskej obce na liptovskej strane Nízkyh Tatier horu a pasienok, na ktorom pásli kone a ovce.

Ďalšou formou zabezpečovania dostatku pasienkových plôch bolo prenajímanie pasienkov v cudzích chotároch, a to jednak na liptovskej strane (od lesnej správy v oblasti Čierneho Váhu), jednak na južnej strane v rozsiahlom tisoveckom chotári. Pri tejto forme sa pasienok prenajímal vždy len na jeden rok, a to za podmienok dohodnutých medzi príslušnou horehronskou urbárskou obcou a majiteľom pasienka.

Napokon tretím systémom bolo odovzdávanie dobytka na celosezónny výpas v cudzích chotároch. Tento spôsob sa rozšíril na Horehroní koncom 19. stor. a trval až do prvej pozemkovej reformy na začiatku predmníchovskej republiky. V rámci tohto systému sa posielali z Horehronia na výpas hlavne voly a kone, v menšej miere jalovina a ovce. Zostávajúca časť ovjeca a ostatného dobytka sa pásala na holiach okrem kráv, ktoré sa pásli vo všetkých dedinách výlučne na pasienkoch v blízkosti dediny. Celosezónny výpas dobytka v cudzích chotároch neorganizovali jednotliví chovatelia, ale urbárske obce, ktoré touto úlohou pove-

rovali príslušných pasienkových gazdov, nazývaných šoltýsi.¹⁰ Keď vedenie urbárskej obce zistilo, že na pastvu prihlásený počet príslušného druhu dobytká presahuje kapacitu miestneho pasienka, na ktorom sa príslušný dobytok (kone, ovce, jalovina, voly) každoročne pasie, poverilo šoltýsa, zastupujúceho príslušný salaš alebo chovateľskú skupinu, napr. šoltýsa od oviec, od koní, volov ap.), aby zabezpečil pre zvyšujúce množstvo dobytká pastvu na cudzích pasienkoch a v cudzích salašoch. Keď sa miestny šoltýs dohodol o podmienkach pastvy v cudzom chotári s tamojším šoltýsom, určil termín odchodu dobytká. Každý chovateľ si sám odviezol na príslušný cudzí salaš svoj dobytok a odovzdal ho do opatery príslušnému pastierovi. Pri rôznom dobytku každý kus odvádzala jedna osoba, aby sa cestou po lesoch nespôsobovali škody. Jednotliví gazdovia dávali do výpasu v cudzích chotároch najviac dve-tri zvieratá, celkový počet z dediny nepresahoval 25–30 kusov dobytká príslušného druhu (koní, volov ap.). Po skončení pastierskej sezóny sa dobytok prihnal späť do dediny už v spoločnom stáde. Za pasenie a za pasienok v cudzom salaši sa platilo miestnemu šoltýsovi, ktorý spoločne vyúčtoval šoltýsovi príslušnej obce. Opisovaný systém výpasu v cudzích chotároch praktizovali najviac Polomčania, ktorí posielali dobytok jednak na Liptov (do Svätôjánskej doliny alebo do Štiavnickej doliny patriacej obci Porúbka),¹¹ jednak na hole nad pohronskú obec Jasenie. Pasenie na cudzích salašoch prestalo po prvej svetovej vojne.

Nedostatok pasienkov na Horehroní bol podstatne odstránený po vzniku buržoáznej republiky uskutočnením prvej pozemkovej reformy (zákon dr. V. Šrobára).¹² V zmysle tejto reformy sa aj horehronským dedinám poskytla možnosť výhodnou kúpou získať potrebné množstvo lesov a vyrúbaním lesov založiť moderné pasienkové hospodárstva. Keďže podľa uvedenej reformy lesy sa nemohli odpredávať jednotlivým záujemcom a parcelovať na malé plochy, v dvadsiatych rokoch nášho stor. sa v horehronských dedinách pozakladali p a s i e n k o v é s p o l o č e n s t v á, v rámci ktorých si jednotliví záujemci upísali účastiny v tomto novom spoločnom hospodárstve. Cena účastiny bola 50,— Kčs, k čomu sa ešte priplácalo 5,— Kčs zápisného. V niektorých obciach sa prihlásilo až 400 záujemcov, čo prakticky predstavovalo každého chovateľa dobytká v dedine. Jednotliví členovia zakupovali po 2–3 účastinách. Dedinskí krémári, ktorí reprezentovali na Horehroní triedu kulakov, upisovali najvyššie dovolené množstvo, t. j. po 10 účastinách.

Pridelená pôda bola v pozemkovej knihe zavedená pod menom príslušného

¹⁰ Funkciu „šoltýsa“ (alebo „pasienkového gazdu“) zastával niektorý z chovateľov, ktorého si zvolilo príslušné salašné spoločenstvo chovateľov oviec, volov, jaloviny, koní ap. Úlohou šoltýsov bolo predovšetkým vykonávať povinnosti súvisiace s organizovaním pasenia. V období valašskej kolonizácie mali šoltýsi funkciu lokátorov a dedinských richtárov, postupne sa ich právomoc obmedzila na vedenie pasienkového a salašného hospodárstva.

¹¹ Cesta Polomčanov viedla cez Bacúch, odtiaľ na hoľu Zvanová, na Čertovicu a odtiaľ hoľou do Štiavnickej alebo Svätôjánskej doliny.

¹² Podrobnejšie údaje o tejto reforme prináša práca V. Mácha, *Pastevnictví na Slovensku*. Praha 1925.

Obr. 1. Charakter spoločného pasienka v lesnom pásme.*

Obr. 2. Údolný spoločný pasienok pre kravy na okraji pásma oráčín.

pasienkového spoločenstva (v ďalšom texte PS). Majetky PS sa nesmeli parcelovať medzi jednotlivých účastinárov, ale sa obhospodarovali ako nedeliteľný celok. Väčšinu pridelených plôch tvorili lesy, uprostred ktorých sa vyskytli menšie vyrúbaniská a lúky, obhospodarované pred pozemkovou reformou coburgovským panstvom. Keďže hlavným cieľom utvárania PS bolo získanie nových pasienkových plôch, ihneď po nadobudnutí spoločného majetku sa prišlo k postupnému vyrúbananiu lesov. Vrchný dozor nad lesným hospodárením mala štátna lesná správa, ktorá povoľovala miesta a rozsah výrubu a súčasne určovala, ktoré plochy majú byť znova zalesnené a ktoré sa majú zatrávniť a premeniť na pasienky. Lesy určené na vyrúbanie sa odpredali firmám, ktoré sa postarali o výrub, odvoz dreva a odstránenie nečistoty, aby PS mohli hneď prijsť k meliorácii alebo k vysadeniu nového lesa.

Odvoz dreva z vyrúbanísk sa konal spravidla na jar. Zvyšky haluzia sa odpredali na palivo alebo sa na mieste spálili a popol sa rozosial po vyrúbanisku. Ak bola vyrúbaná plocha určená na pasienok, pôda sa ihneď po odvezení dreva prekopala motykami a pomedzi pne sa zasiali trávne semená spolu s ovsom ako ochrannou rastlinou. Zasiatie semená sa zahrabali do pokopanej zeme hrabľami. Tieto melioračné práce vykonávali povinne všetci účastinári podľa počtu upísaných podielov. Prvá úroda (tráva s ovsom) sa nežala spoločne, ale individuálne. Celá plocha vyrúbaniska sa podelila na niekoľko dielov. Na každý diel pripadlo určité množstvo účastín. Úroda z jednotlivých dielov sa delila žrebovaním. Majitelia väčšieho množstva účastín dostali žrebovaním celý podiel, chudobnejší účastinári sa na získanie jedného podielu združovali a žrebovali spoločne. Jednotlivé podiely pridelené spoločne viacerým účastinárom sa územne nerozde-

* Všetky fotografie tejto štúdie boli vyhotovené na terénnych výskumoch Horehronia v rokoch 1955–1960. Uložené sú vo fotoarchíve dokumentačného oddelenia NÚ SAV. Autorom vyobrazení č. 6, 7, 10–12, 15, 19, 20, 23 je J. Podolák.

Všetky ostatné fotografie zhotovil F. Hideg.

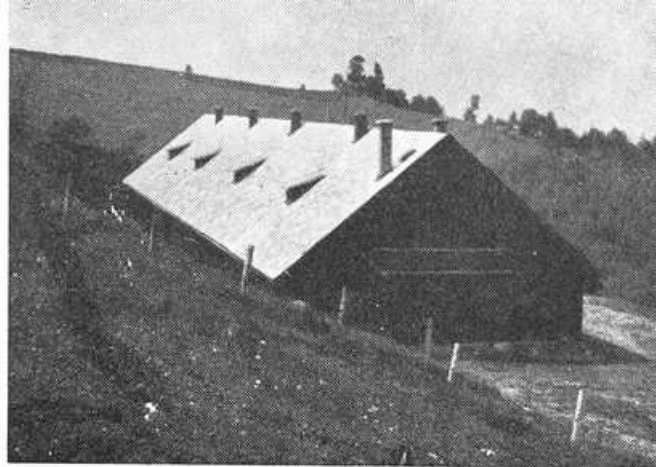
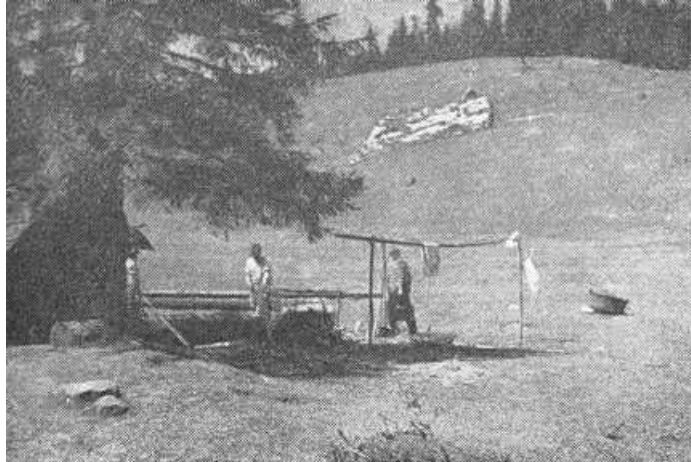

Obr. 3. Meliorovaný ovčí pasienok v Heľpe.

Obr. 4. Charakter lesnej poľany pre ovce.Švermovo.

fovali. Práce spojené s kosením, sušením a hrabaním sena vykonali združení účastinári príslušného podielu spoločne. Úroda sena sa pohrabala na malé kôpky (*petrence*), ktoré sa podelili medzi všetkých účastinárov príslušného podielu. V nasledujúcom roku sa opätovne zasiali (alebo aj rukou a kolíkom do zeme posadili) trávne semená a celý pozemok sa pohnojil umelými hnojivami z fondu PS. Úroda trávy sa znova rozdelila žrebovaním medzi všetkých členov PS, ktorí si ju zožali a odviezli. Takýto postup sa opakoval tri roky. Cez celú túto dobu boli zmeliarované vyrúbaniská prísne hájené pred pasením dobytka. Po troch rokoch, keď sa pôda dostatočne *zarúnila*, prestala sa zalúčaná plocha kosiť a začal sa tam vyháňať na pastvu dobytok. Takýto postup sa zachoval najmä v Polomke a Závadke.

V Heľpe a Pohorelej, kde sa prejavovala väčšia núdza o pôdu, bol postup pri zakladaní pasienkov odlišný. Po odvezení predaného dreva sa na vyrúbanisku PS vyklčovali kríky a zbytočný porast sa spálil. Vyrúbanisko sa podelilo žrebovaním medzi účastinárov. Jednotlivé podiely sa označili pňami (na ktorých sa uviedli mená vlastníkov) alebo drevenými stĺpikmi. Podiely sa vyžrebovali na obdobie troch rokov. Každý účastinár si individuálne obrábal pridelený podiel. Pomedzi pne si každý vykopal jamky a zasadil zemiaky. Medzi zemiakmi rástla zo spoločného fondu zasiata tráva, ktorú si držiteľ príslušného podielu vyžal kosákom. Na jeseň sa po zemiakoch zasiala raž. Vykopávaním zemiakov sa súčasne zakopávalo zasiate zrno zmiešané s trávnymi semenami. Po zakopaní zrna a semien (pozemok sa neoral) sa zem urovnala hrabličkami. V nasledujúcom roku si každý účastinár žal na svojom podiele raž s trávou. V treťom roku bola na pozemku už len tráva, ktorú si znova každý pokosil na svojom podiele. Vo štvrtom roku sa celé vyrúbanisko pohnojilo umelými hnojivami, staré rozdelenie na podiely sa zrušilo, plocha sa opätovne podelila na rovnaké časti a úroda trávy na jednotlivých podieloch sa odpredala na verejnej dražbe. V piatom roku sa pozemok prestal kosiť a začal sa na ňom pásť dobytok v spoločných stádach.

Obr. 5. Košarovanie individuálne vlastnených lúk. Svermovo.

Obr. 6. Budova kejďového hospodárstva na pasienku bývalého pasienkového spoločenstva. Polomka.

Ak lesná správa nariadila vyrúbanú plochu zalesniť, stromky sa posadili do vyrúbaniska hneď v prvom roku. Zásadne sa vždy zalesňovali strmé stráne a skalnaté plochy s nedostatočnou vrstvou hlíny. V Bacúchu a v ďalších obciach na okolí Brezna bolo zvykom sadiť nový les na vyrúbaniskách až vo štvrtom roku po vyrúbaní lesa. V prvom roku jednotlivci sadili na vyrúbanej ploche zemiaky. V druhom roku na jar zasiali pomedzi pne zmiešané zrnó jarého a ozimného žita. Jaré žito v lete zožali a ozimné dozrelo až v ďalšom (treťom) roku. Dvojročná úroda žita z jednej sejby sa nazývala *krívica*. Na štvrtý rok sa vyrúbanisko zalesnilo, pričom sa tráva medzi zasadenými stromkami vyžíňala kosákom.

Na počiatočných spoločných prácach pri čistení vyrúbanísk a po troch rokoch na ďalšej úprave pasienkov sa zúčastňovali všetci členovia PS. Každý účastinár odpracoval povinne na jednu účasťinu 1–2 dni. V období druhej svetovej vojny a najmä po nej sa pracovné povinnosti pri meliorácii pasienkov vzťahovali nielen na účastinárov, ale na všetkých chovateľov, ktorí pásli dobytok na spoločných pasienkoch. Vtedy sa však prestávalo už rozlišovať medzi pasienkami urbárskej obce a PS. Obyčajne sa odpracoval predpísaný počet dní za každý kus dobytku, ktorý sa vyhánal na spoločné pasienky a pracovalo sa predovšetkým na úprave tých pasienkových plôch, ktoré to najviac potrebovali. V prvých rokoch po zatrávnení vyrúbaniskových plôch bolo najviac práce s odstraňovaním pňov. Pne listnatých stromov sa obyčajne nechávali obhorieť, aby sa urýchlilo ich vyschnutie a ľahšie odstránenie. Pne ihličnatých stromov sa nechali vyschnúť bez opaľovania, pretože obhorením by sa len konzervovali a ťažšie by sa odstraňovali.

Povinné spoločné práce pri klčovaní a čistení pasienkov, ako aj ostatné hospodárske podnikanie PS viedol výbor, zložený z predsedu, zapisovateľa, pokladníka, hospodára a z ďalších 10–12 členov. Jednotlivých funkcionárov a členov výboru volilo valné zhromaždenie účastinárov PS na tri roky. Vedúci funkcionári dostávali za svoju prácu na celý rok jednorazový honorár, ktorého výšku určovalo

plénium — podobne ako v prípade urbárskeho spoločenstva.¹³ Okrem uvedených funkcionárov malo PS aj svojho hájnika, ktorý dostával pravidelný mesačný plat.¹⁴ Napokon valné zhromaždenie každoročne volilo spomedzi svojich členov osobitného gazdu, ktorý sa staral o inkasovanie poplatkov za pastvu (podľa toho v Polomke nazývaný *vibercik*).¹⁵ Vedúce funkcie nevykonávali len účastinári miestneho pôvodu z radov chovateľov, ale aj pracovníci z radov miestnej inteligencie, ak javili záujem o túto prácu.¹⁶ K voľbe takýchto „cudzích“ ľudí do vedúcich funkcií sa pristupovalo najmä v prípadoch, keď miestni gazdovia zneužívali zverené funkcie na osobné obohacovanie a na rodinkárske uprednostňovanie.¹⁷

Pasienkové spoločenstvá mali veľký význam pre hospodárske a kultúrne povznesenie horehranských dedín. Výhody z PS plynuli pre všetkých účastinárov, čiže prakticky pre celú dedinu. Po zakúpení účastín a zaplatení zápisného nevyplývali z členstva v PS pre účastinárov nijaké finančné povinnosti, iba pracovné povinnosti pri čistení a úprave pasienkov. Základný dlh za prídely sa vyplatil odpredaním dreva z vyrúbaných lesov. Po zaplatení tohto dlhu rástol na konte PS kapitál, z ktorého sa uhrádzali nielen bežné výdavky spojené s hospodárením, ale aj rozsiahlejšie investície do výstavby hospodárskych a kultúrnych zariadení v jednotlivých obciach. Pozoruhodné výsledky v tomto smere sa dosiahli najmä v Polomke a Závadke. Napr. PS v Závadke vybudovalo už r. 1928 kultúrny dom, ktorý bol po Brezne druhý v okrese. Výstavba tohto kultúrneho domu sa uskutočnila z finančných prostriedkov PS napriek zákazom vrchnosti.¹⁸ Budovanie protipožiarnych zariadení, obecných vodovodov, maštali pre obecné plemenné býky, obecných váh a pracovní, údržba ciest a výstavba mostov — to všetko znamenalo podstatný prínos v hospodárskom a kultúrnom rozvoji nielen účastinárov PS, ale všetkého horehranského ľudu.¹⁹

¹³ V období predmníchovskej republiky bola výška celoročnej odmeny v Polomke u predsedu a zapisovateľa po 500,— Kčs, u pokladníka a hospodára 300,— Kčs. V období tzv. slovenského štátu sa honoráre týchto funkcionárov o niečo zvýšili.

¹⁴ V Závadke bol v rokoch druhej svetovej vojny mesačný plat hájnika 600,— Kčs. Od r. 1942 mu bol odhlasovaný „drahotný prídavok“ v mesačnej sume 200,— Kčs.

¹⁵ Funkcia *vibercika* v Polomke sa zaviedla až po založení pasienkového spoločenstva. Predtým v urbároch vykonávali jeho prácu šoltýsi. Po ustanovení funkcie výberčíka sa termín šoltýs vzťahoval len na vedúceho hospodára v ovčom salaši.

¹⁶ K takémuto riešeniu sa pristúpilo najmä v Závadke, kde boli priestupky miestnych funkcionárov veľmi časté.

¹⁷ Prípady rozkrádania spoločného majetku sa vyskytovali vo všetkých horehranských dedinách. Zo zápisníc výborových a plenárnych schôdzok sa dozvedáme najmä o úplatkárstve krčmárov, o rozkrádaní stavebného materiálu určeného na výstavbu, o podplácaní drevárskych firiem ap.

¹⁸ V budove kultúrneho domu boli umiestené okrem prednáškovej sály úradovne obecnej správy a pošta. Ešte aj r. 1940 vrchnosť nariadila Závadčanom odpredať kultúrny dom s odôvodnením, že z neho neplynie pre PS hospodársky zisk. Členstvo pod vedením vtedajšieho predsedu J. Kováčika sa proti tomuto úsiliu rázne postavilo a zachránilo kultúrny dom pre potreby obce.

¹⁹ Z pokladnice PS sa uhrádzali aj cesty delegátom na hospodárske výstavy a iné

PS venovali hlavnú pozornosť splneniu cieľa, pre ktorý boli založené, t. j. rozširovaníu a skvalitňovaniu pasienkových plôch. Na vrchnostou určených miestach sa rúbali lesy, na vyrúbaniskách sa vykonávali melioračné práce, pasienkové plochy sa skvalitňovali používaním umelých hnojív a vyšší stupeň v rozvoji dobytkárstva sa dosahoval v posledných rokoch jestvovania PS najmä výstavbou moderných ustajňovacích objektov (tzv. kejdových hospodárstiev) priamo na pasienkoch podľa vzoru vyspelého dobytkárskeho hospodárenia v alp-ských krajinách. Po dvadsaťročnom hospodárení získali horehranské obce prostredníctvom PS 5253 ha pasienkových plôch,²⁰ čím začali byť už na počiatku štyridsiatych rokov v pasienkoch sebestačné. Potom sa už pasienkové plochy na úkor lesov viac nerozširovali, ale väčší dôraz sa kládol na skvalitnenie jestvujúcich pasienkov. Dostatočné množstvo pasienkových plôch spôsobilo, že pasenie dobytká na horehranských holiach sa postupne obmedzovalo a najmä rožný dobytok sa pásol väčšinou na pasienkoch v nižších pásmach na oboch stranách Hrona. Na holiach zostávali v niektorých obciach cez leto len ovce a kone (Polomka), ba niekde len jarky s baranmi (Šumiac). Ostatný dobytok z týchto dedín sa pásol na kvalitnejších údolných pasienkoch alebo na lúkach.

Spočiatku sa na plochách PS pásol len dobytok účastinárov (kde neboli účastinármi všetci chovatelia dobytká — napr. v Polomke). Postupne s rozšírením pasienkových plôch dobytok účastinárov plne nekryl kapacitu pasienkov, preto pribrali do pastvy dobytok každého chovateľa, ktorý to potreboval. Neúčastinári získavali právo pastvy prenajímaním účastín, ktoré neboli plne kryté na pastvu vyhánaným dobytkom. Účastinár mohol požadovať za prenájatie účastiny najviac sumu, schválenú každoročne valným zhromaždením. Účastinár mohol však svoje právo pastvy poskytnúť inému aj bezplatne, prípadne ho mohol na prechodné obdobie požičať inému účastinárovi, ktorý mal v príslušnom roku viac dobytká ako vlastných účastín. Všeobecne platila zásada, že na jednu účastinu sa mohol (za ustálený poplatok) pásť jeden kus rožného dobytká. V niektorých rokoch sa javila tendencia počet dobytká na pasienkoch obmedzovať (napr. v Závadke r. 1942 povoľovali pásť za režijný poplatok majiteľovi dvoch účastín iba 1 kus dobytká),²¹ inokedy sa právo pastvín rozširovalo, ak to nešlo na úkor kvality pasienkových plôch (napr. v Polomke sa povoľovalo pásť na dve účastiny tri kusy dobytká, ba v niektorých rokoch na jednu účastinu až dva kusy rožného dobytká). Výšku poplatku za pastvu určovalo valné zhromaždenie PS a závisela od dostatku pastvy a od celkovej hospodárskej situácie príslušného PS. V tridsiatych rokoch sa platilo za vyhánanie jedného kusa dobytká (povole-

významnejšie podujatia. Napr. PS v Závadke vyslalo r. 1948 10 žien na celoštátnu poľnohospodársku výstavu do Prahy.

²⁰ Ž. Holub — Pacewiczová, c. d., 115.

²¹ Výbor PS v Závadke sa podľa zápisnice zo schôdzky 17. januára 1942 uzniesol obmedziť počet dobytká prijímaného do pastvy. Na dva podiely sa povolilo vyháňať do pastvy jeden kus rožného dobytká. Súčasne sa uznieslo, že od jedného kusa dobytká treba odpracovať pri čistení pasienkov dva mužské dni.

ného na jednu účasťinu) od 20 do 40 Kčs. Za dobytok nad povolený počet (a to tak pre účastinárov ako aj pre nečlenov) sa poplatok zvyšoval o 50—100 %.²² S pribúdaním pasienkových plôch sa právo pastvy postupne rozširovalo. Už v rokoch tzv. slovenského štátu, ale najmä po oslobodení počet dobytká nepresahoval v jednotlivých obciach hranicu zodpovedajúcu kapacite pasienkov. V praxi to znamenalo, že všetok rožný dobytok sa mohol pásť za režijný pasienkový poplatok.

Vrcholné štádium v rozvoji pasienkárského hospodárenia na Horehroní možno klásť do rokov 1947—1949. Racionálne hospodárenie sa prejavovalo vo výstavbe moderných ustajňovacích objektov na vzdialených pasienkoch, v zavádzaní oplôtkového hospodárenia, v budovaní moderných napájadiel podľa švajčiarskeho vzoru a v projektovaní nových chát pre pastierov, ktoré by splňali základné hygienické a zdravotné podmienky. Najväčší pokrok v tomto smere sa dosiahol v Polomke. Podľa vzoru Polomky sa začalo budovať moderné kejďové hospodárstvo r. 1949 aj v Závadke. Po vybudovaní základov priestornej ustajňovacej budovy a po navození potrebného stavebného materiálu na dobudovanie objektu prešli pasienky spolu s kejďovým hospodárstvom do vlastníctva JRD (1950). V závadskom JRD sa vinou nesvedomitého hospodárenia použiteľný stavebný materiál rozkradol a základy moderného hospodárskeho dvora sa obrátili v rumovisko. Ani polomské kejďové hospodárstvo nie je po vyvlastnení miestnym JRD dostatočne hospodársky využité. Aj oplôtkové hospodárenie, vybudované v Polomke s veľkými finančnými nákladmi, neslúži (podľa stavu z r. 1959) svojmu poslaniu. Podľa výsledkov kolektívneho hospodárenia v iných horských oblastiach Slovenska možno predpokladať, že súčasný neuspokojivý stav pasienkového hospodárenia v družstevných obciach Horehronia má len prechodný charakter. V nedružstevných dedinách prešla správa pasienkov urbárskych spoločností a PS do rúk MNV. Lesy týchto spoločností prešli do vlastníctva štátu a starostlivosť o ne prevzali príslušné lesné správy.

Lúčne hospodárenie

Kým v počiatočných obdobiach pastierstva na Horehroní hlavný význam spočíval v dostatku pasienkových plôch, v období intenzívneho chovu dobytká (najmä rožného) základnou podmienkou chovu sa stalo lúčne hospodárenie. Nie len na Horehroní, ale vôbec v celej slovenskej oblasti Karpát sledujeme tendenciu ustavičného znižovania hornej hranice pasienkových plôch a pasienia.²³

Najvyššie položené hole sa postupne opúšťajú (alebo sa ich dolné okraje zalesňujú) a miesto nich sa stále viacej využívajú nižšie položené pasienky a lúky. Na Horehroní sa najmä v poslednom desaťročí mnohé vyššie položené

²² V Pohorelej sa platilo od kusa dobytká pripadajúceho na účasťinu 20,— Kčs. Za pasienie ostatného dobytká 50,— Kčs. V Polomke a Závadke bol tento rozdiel nižší, pretože za pasienie dobytká, ktorý nebol krytý účastinami, príplácalo sa len 50 % základnej sumy.

²³ V. Häufler, *Horské oblasti v Československu a jejich využití*, Praha 1955, 159.

Obr. 7. Valašská zrubová koliba lúčna, Polomka.

Obr. 8. Ručná kosba tráv na spoločnej lúke.

oráčiny zatravnňujú a ponechávajú vo funkcii niekoľkoročných prielohov alebo lúk. Tento proces možno sledovať najmä v najvýchodnejších dedinách horehronského údolia (Švermovo, Šumiac, Pohorelá). Čím vyššie sú položené obhospodarované pozemky, tým menšiu hodnotu má oráčina a pestovanie obilnín, a tým väčší význam nadobúdajú lúčne plochy a trávne krmoviny.

Z hľadiska rozloženia lúčin ²⁴ (a podľa toho aj z hľadiska kvality tráv) rozoznávame na Horehroní tieto základné druhy lúk. Najvyššie sú položené hôľne lúky ležiace na dolnej hranici hôľ a na hornej hranici lesného pásma. Na týchto lúkach rastie najmenej kvalitná, suchá a tvrdá tráva, *psiarka*. Hôľne lúky sa kosili iba v časoch nedostatku pasienkov a krmovín (najmä pred utvorením pasienkových spoločenstiev). V súčasnosti sa hôľne lúky už nekosia, ale sa vypásajú dobytkom. Najvyššie položenými obhospodarovanými lúkami sú teraz tzv. vrchové lúky, rozložené v pásme lesov a v horných a zadných okrajoch chotára. Vrchové lúky sa kosia raz do roka. Hnoja sa jednak košarovaním oviec, jednak (v novšej dobe) *práškovaním* pomocou umelých hnojív. Tretiu skupinu tvoria lúky otavné. Ležia po chotári v blízkosti dedín a povedľa Hrona. Otavné lúky sú dvojaké: suché, ktoré poskytujú najkvalitnejšie druhy sena, preto sa im venuje spomedzi všetkých obhospodarovaných plôch najväčšia pozornosť (skvalitňujú sa maštalným hnojom a umelými hnojivami), a lúky vlhké, rozložené v močaristých priestoroch v blízkosti vody. Na vlhkých lúkach rastie čo do množstva síce bohatá, ale po stránke kvality najmenej hodnotná kyslá tráva a *šachorina*. Vlhké lúky sa vôbec nehnoja a v prípade dostatku iného kvalitného sena sa ani nekosia. V posledných rokoch sa vyvíja úsilie vlhké lúky odvodňovať a ich plochy lepšie hospodársky využiť. Napokon poslednú skupinu lúčnych plôch tvoria prielohy. Pod prielohmi rozumieme pôvodné oráčiny, ktoré sa na

²⁴ Na Horehroní sa termínom *lúčina*, *kosienok* (v Polomke *lucina*) označuje druh poľnohospodárskej kultúry — trávna plocha, ktorá sa kosí (teda aj prieloh). Pod termínom „lúka“ sa rozumie konkrétny kus pozemku, na rozdiel od prielohu, role ap., ako napr. Simanova lúka, Chalupkova lúka, Kamzíková lúka — všetky spolu tvoria pásmo lúčiny.

Obr. 9. Kosenie trávky strojom na lúke JRD v Závadke nad Hronom.

prechodnú dobu zatravnili. Prielohy sa nachádzajú medzi ornými pozemkami, čo značne znemožňuje pásť na nich dobytok už po zvezení prvej úrody sena. Preto sa na prielohoch kosí obyčajne aj otava. Vyššie položené prielohy v horných pásmach oráčín sa v súčasnosti definitívne prestávajú orať a ponechávajú sa na lúky.

Na hospodársky význam lúk a na hodnotu sena v horehronskom poľnohospodárstve poukazuje aj skutočnosť, že lúčiny sa uprednostňujú pri hnojení pred oráčinami. Hnojenie lúk sa dosahuje štvorakým spôsobom. V blízkosti kľčovísk a lesných vyrúbanísk sa používal vo funkcii hnojiva popol zo spálených pňov a odpadového dreva. V súčasnosti sa po lúkach rozhadzuje len popol nazhromaždený v kolibách a v chyžkách pri poľných stodolách. Najrozšírenejším spôsobom hnojenia vzdialených lúk v ťažko prístupných častiach chotára je *masteňie*, t. j. hnojenie košarovaním oviec a *stadleňím* jaloviny. Tretím spôsobom hnojenia je *popravaňie* maštalným hnojom, vyvázaným na blízke lúky okolo dediny. Vyvážanie hnoja na lúky po neschodnom teréne bolo v minulosti pred používaním umelých hnojív vážnym hospodárskym problémom tejto oblasti. V záujme uľahčenia dopravy hnoja na vzdialené lúky a oráčiny v pomerne rozsiahlych chotároch budovali sa vo všetkých horehronských obciach od Švermova až po Brezno tzv. poľné stodoly na zimovanie dobytká.²⁵ Vývojové naj-

²⁵ J. Podolák, *Tradičné spôsoby zimovania dobytká na Horehroní*. Slovenský národopis VIII (1960), 268–322.

mladší spôsob hnojenia je používanie umelých hnojív (*praškovaňie*). O jeho rozšírenie sa pričínili pasienkové spoločenstvá v dvadsiatych rokoch nášho stor. Skvalitňovanie pôdy umelými hnojivami je v súčasnosti najrozšírenejším spôsobom. Maštalný hnoj sa vyváža na lúky v jesennom a jarnom období na hnojnom voze, ktorého vrchná, doštená časť sa nazýva *hil*. V zimnom období sa hnoj vyváža na saniach s *hilom*. Na lúke sa hnoj z voza *skopuje kopačom na hromadki* (v Polomke *hrbkí*), z ktorých sa *rozmeče* vidlami. Rozhádzaný hnoj sa rozmrví buďto bránením alebo najčastejšie vláčením trňového smyku (v Polomke *trnačie*). Na jar po zahájení chotára (v Šumiaci *hajno poľo*) sa z lúk vyhrabuje suché listie, kamene, štrk a ostatná nečistota, prípadne sa vyrubujú kríky, ktoré sa rozrastajú na širokých medziach.

Po skončení jarného čistenia lúčnych plôch sa očakáva úroda trávy ako hlavnej poľnohospodárskej plodiny, od ktorej závisí prosperita chovu dobytká v nasledujúcom hospodárskom roku. Tráva sa začína kosíť v čase, keď jej zakvitne kvet.

Obr. 10. Kovanie kosy pri kosení trávy. Švermovo.

Obr. 11. Spôsob brúsenia kopy opretej na zemi.
Pohorelá.

Obr. 12. Spôsob brúsenia kopy držanej v ruke.
Švermovo.

Obr. 13. Kolektívne hrabanie sena a ukladanie do
petrencov.

Obr. 14. Rozhadzovanie kôpok pri sušení sena.
Švermovo.

V nižšie položených dedinách (Bacúch, Polomka, Závadka a časť heľpianskeho chotára) sa začína kosba otavných lúk pravidelne v druhej polovici júna (tradične v čase o *Petre a Pavle na levočskú púť*, t. j. okolo 29. júna). Od Heľpy na východ sa termín kosby oneskoruje o 2–3 týždne. Najskôr sa začínajú kosiť otavné lúky, prielohy a lúky na prednom poli (okolo dediny), až potom príde na rad kosba neotavných lúk v zadnom poli a vrchových lúk, tzv. zadkov. Kosba a sušenie sena na neotavných lúkach ako hlavná poľnohospodárska práca celého letného obdobia uskutočňuje sa v dolných dedinách v prvej polovici augusta, vo vyššie položených dedinách o mesiac neskôršie. Otava (pri Brezne nazývaná *mládza*) sa začína kosiť v Polomke koncom augusta až začiatkom septembra, vo Švermové o niečo neskôršie, no pre chladné počasie tam obyčajne nedorastie a musí sa vypásť.

Prielohy a lúky menšej výmery kosí každý gazda sám. Na bližšie rozložené lúky okolo dediny dochádza kosec každodenne z domu.²⁶ Na zadných lúkach zostávajú kosci cez noc v kolibách. Pri odchode na lúku si berie kosec so sebou okrem pracovného náradia suchú stravu (slanina, klobása, vajíčka a chlieb).²⁷ Na raňajky donášajú ženy koscom na lúky varené jedlá, pozostávajúce tradične z halušiek, rezancov, šúľancov alebo z *chamuľe* (Šumiac).²⁸ Pri kosení väčších a najmä odľahlejších lúk si niekedy gazdovia navzájom vypomáhajú. Povožníci v Heľpe a Pohorelej si najímali koscov za *odrabaňie* záprahom (zvážali im drevo, seno, zaorávali zemiaky ap.), pričom furmani často vykorisťovali bezzápravných roľníkov. V súčasnosti tento systém prestáva, pretože vďaka dostatku zárobkových príležitostí v priemysle robotníci majú možnosť za povoznícke práce zaplatiť.

Tráva sa kosí ručnou kosou na riadky,²⁹ ktoré žena za koscom roztriasa³⁰ hrabliskom, vidlami alebo palicou. Ráno pokosená a roztrasená tráva sa odpoludnia obracia a od okrajov lúky sa postupne prihrabuje do *pasíkov* (na prielohoch) alebo do širokého okrúhleho *blachu* (na lúke).³¹ Na noc sa tráva z blachu

²⁶ Kosec odchádza do práce ráno o 3.–4. hod. a s obedňajším oddychom kosí do večera. Oproti tomu tráva na zadných lúkach je suchšia, možno ju kosiť len za rannej rosy alebo večerného chladku, preto sa kosí len zavčas rána a večer do noci a cez deň sa kosci venujú oddychu.

²⁷ Kosci v Pohorelej mali zvyk brať si na lúky k suchej strave aj pálenku, ktorú nosievali v *bodňičke* alebo v *hampulke*.

²⁸ Pri kosení prielohov v Šumiaci kosci zachovávajú zvyk dvoch *frušťíkov*. Ráno pred odchodom do práce zjedia doma alebo u gazdu, ktorému kosia, tzv. malý fruštík (slanina, pálenka), neskôršie, asi o 7.–8. hod., im zanesie gazdiná do poľa tzv. veľký fruštík, ktorý pozostáva z vareného jedla. Zjedenie veľkých raňajok doma pred odchodom do práce sa považuje za hanbu koscov (Šumiac).

²⁹ V Závadke a Heľpe sú *to riadki*, v Polomke a Brezne *radki*, v Pohorelej a Švermové *zakosi*.

³⁰ V Heľpe a Švermové sa tráva *rostriase*, v Závadke *rozhaďže*, v Polomke *rozmece*, v Pohorelej a Šumiaci *rozmetuje*.

³¹ Plochy ohrabaného sena na prielohoch sa nazývajú *pasíki* (Závadka) alebo *motuzi* (Brezno–Rohozná). Okolica ohrabaného sena na lúke je všeobecne *blach*, zriedkavejšie *postel* (Šumiac) alebo *mangel* (Poh. Maša, Hámor).

Obr. 15. Nosenie kôpky sena na senných drúčkoch. Polomka.

Obr. 16. Znášanie kôpok sena pomocou haluzového smyku. Švermovo.

Obr. 17. Vrážanie oporného drúka do zeme pred zakladaním sennej kopy.

Obr. 18. Spôsob úpravy podkopiska pred založením kopy.

Obr. 19. Spôsob úpravy podkopiska s *oštrbami* pred založením kopy. Polomka.

Obr. 20. Spôsob ukladania a tlačenia sena do kopy. Pohorelá.

uloží do malých, netlačených kôpok (*navidlata*, *navidlátka*, *kozaki*, *kopence*).³² Ráno sa seno opäť rozhádza z kôpok do bľachov, v ktorých sa cez deň suší a dva-tri razy prevráti.³³ Keď je seno dostatočne suché (keď sa „lomí“), zhrabe sa do väčších kôp (*babiaki*, *bogľice*),³⁴ v ktorých zostane deň-dva. V Šumiaci, Švermove a vo Vernári sa seno ukladá len do týchto kôp (bez oporného kola), ktoré sa ihneď po pohrabaní lúky odvezú do dediny alebo do poľnej stodoly. V dedinách od Pohorelej po Bacúch sa ukladá seno do babiakov zriedkavo, pretože tam sa seno zväža do dediny až po pohrabaní všetkých lúk, alebo ak je nedostatok uskladňovacích priestorov, seno sa necháva na lúke až do zimných mesiacov. Na takú dlhú dobu sa seno na lúke neuskladňuje do babiakov, ale do veľkej natlačenej kopy, upevnenej v strede kolom.

Kvalita vonku ponechaného sena závisí od správneho uloženia kopy. Sennú kopu s kolom ukladajú muži, ženy vykonávajú túto prácu zriedkavo (v Závadke sa volajú takéto ženy *kopiarki*). Pri zakladaní kopy sa vbije do zeme 5–6 m dlhý drevený kôl, upevní sa drevenými klinmi alebo kameňmi. Okolo kola sa založí na zem podklad — *kopisko* (v Pohorelej *spodňisko*), pozostávajúci z konárov alebo na vlhkých miestach z krížom na seba preložených drúkov. Zo strán sa kôl podoprie niekoľkými, asi 2 m vysokými, šikmo priloženými opretými paličami (*oštrbi*), ktoré vytvoria vnútri kopy vzdušný priestor na vetranie uloženého sena. Ak sa kopa uloží na ťažko prístupnom mieste, odkiaľ sa musí pri zväžaní sťahovať k vozu pomocou smyku, vtedy sa kopisko zakladá na vyvýšený podklad, tzv. sochy.³⁵

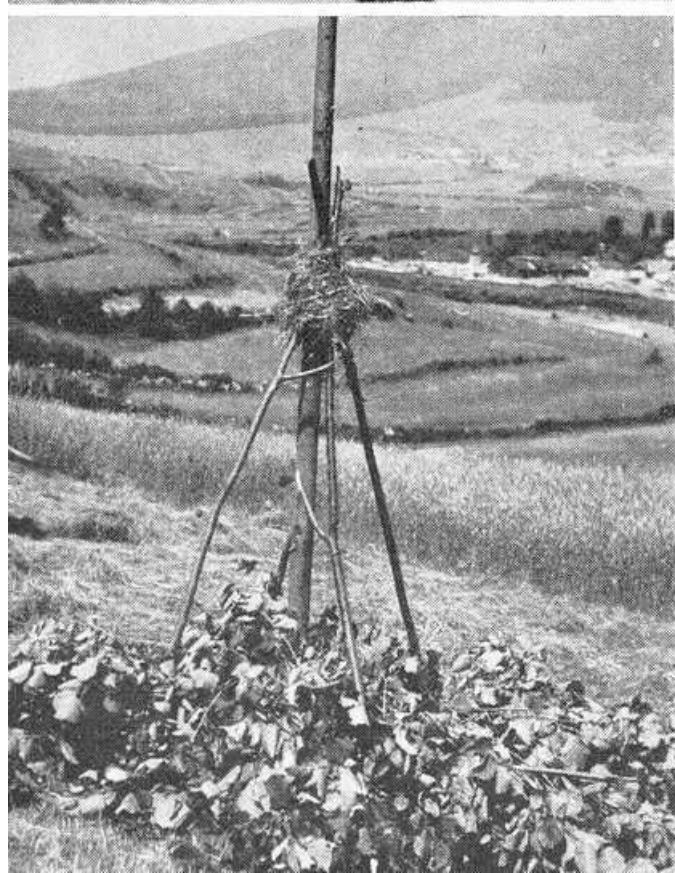
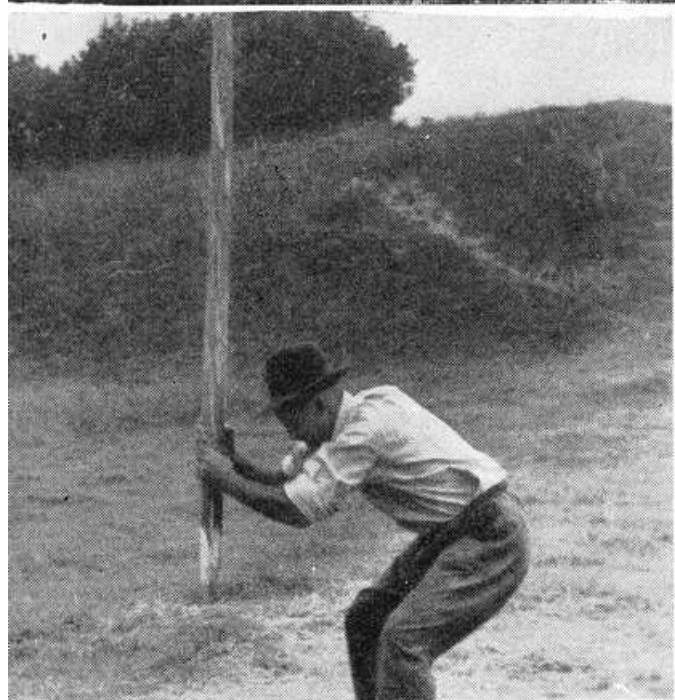
Po opísanom upravení kopiska začne sa uprostred bľachu klásť kopa. Seno sa prihrabuje z okrajov bľachu bližšie ku kopisku a muž ho ukladá vidlami okolo kola. Seno sa kladie dokola stále v jednom smere, aby sa jednotlivé

³² Kôpky s nevysušenou trávou sa nazývajú všeobecne *navidlata*, menej *kozaki* (Pohorelá), *kopence* (Bacúch, Brezno), *kopenčátka* (Šumiac).

³³ Keď pri sušení vystupuje zo sena na lúke para, v Pohorelej tomu vravia, že *sa robia mlynki*. Keď sa vlhké seno uloží do kopy a sparí sa, hovoria tomu, že *kopa gori*.

³⁴ Na jednej ohrabanej okolici sena sa postaví asi 8–10 kopencov, z ktorých sa zloží väčšia kopa, zvaná *kopka* (Švermovo), *veľké navidlá* (Šumiac), *bogľa*, *boglica* (Heľpa, Pohorelá), *bugľa* (Závadka, Polomka), *babiak*, (Brezno-Rohozná).

³⁵ Do zeme sa vbijú 4 sochovité stĺpiky (nad zemou vyčnievajúce do výšky 40–50 cm), na ktoré sa preložia do štvorca 4 hrubé drúky a na ne z narúbaných vetiev *kopisko*, tvoriace podklad pod kopy. Pri odvážaní sena z lúky sa sekerou utne na spodku pod kopiskom oporný kôl, pod kopisko sa vsunie smyk, sochy pod kopou sa podrazia a celá kopa klesne na smyk, na ktorom sa odvieže na prístupnejšie miesto k vozu.

Obr. 21. Pletenie venca na upevnenie vrchu sennej kopy. Polomka.

vrstvy na seba viazali. Keď mu naloží seno do výšky *polkopi*, výjde na kopy žena. Potom muž iba podáva seno na jedno miesto a žena ho odoberá a rozkladá dokola po kope. Ostatné ženy prihrabujú seno ku kope, alebo ho donášajú na drúčkoch.³⁶ V poslednej tretine sa kopa úži. Pred zavŕšením kopy sa seno odspodu vyťahá, čím sa kopa nad zemou zúži a dostane tvar hrušky. Potom

³⁶ Drúky na nosenie navidlát sa nazývajú *dručí* (Závadka, Švermovo), *kopencovie palice* (Bacúch) alebo *rudaše* (Pohorelá).

sa kopa zo všetkých strán ohrabe (*očeše*), aby seno nezatekalo, a napokon sa zavŕši. Vrch kopy sa upevní dvoma *vencami*,³⁷ napichnutými zhora na kôl, alebo pevne okrutými okolo kola. Napokon sa navrch *zakvačia* lieskové haluze,³⁸ ktoré chránia hornú časť kopy proti vetru. Ak sa kopa po dokončení nakloní nabok, podopru ju drúkmi.

Okrem individuálne obhospodarovaných lúk poznáme na Horehroní aj lúky, z ktorých berú úrodu viacerí spoločníci. Na jednej strane sú to spoločne vlastnené lúky o malej výmere, ktoré už nebolo možné naďalej územne deliť medzi majiteľov. Ďalej to donedávna boli lúky panské, na ktorých sa každoročne odpredávala úroda trávy viacerým spoločníkom. Napokon sem patrili lúčne plochy, ponechané na pasienkoch, odkiaľ poberali úrodu účastníci (v prípade lúk pasienkového spoločenstva) alebo spoloční nájomníci. Všetky práce súvisiace s čistením spoločných lúk, s kosením, sušením a hrabaním sena, vykonávali sa na takýchto lúkach spoločne. Každý *spolník* sa zúčastňoval na prácach okolo sena primerane k veľkosti svojho podielu. Spoločne pohrabané seno na takýchto lúkach uložilo sa do rovnako veľkých kôpok — *navidlŕat*, ktoré sa potom rozdelili medzi spoločníkov podľa dohodnutého postupu. V Polomke je podnes zvykom deliť spoločné seno podľa spôsobu *navidlŕa cez navidlŕa*. Keď sa na úrode sena podieľa napr. päť spoločníkov, podľa tohto spôsobu prvý z nich dostane na základe vyžrebovania prvú, šiestu, jedenástu atď. kôpku, druhý dostane druhú, siedmu, dvanástu atď. kôpku a postupne aj ďalší traja. Každý účastník si označí pridelené kôpky osobitným znakom (jeden si zastrčí do kôpok napr. vetvičky z liesky, iný z vrby ap. — Bacúch, Závadka, Heľpa). Podľa iného tradičného spôsobu delenia sena sa spoločne pohrabané seno uloží do kôpok v toľkých radoch (*šoroch*), koľko je účastníkov spoločnej úrody. Prvý vylosovaný účastník dostane z prvého radu prvú kôpku, z druhého druhú, z tretieho tretiu atď., druhý si vezme z druhého radu prvú, z tretieho druhú atď. Ak počet kôpok nezodpovedá počtu účastníkov, zvyšujúce kôpky sa podelia „od oka“ alebo podľa plachty. Po rozdelení sena na spoločnej lúke si každý účastník znesie seno „ku svojmu kolu“ a uloží si ho osobitne do svojej kopy.

V kopách uložené seno zostávalo na lúkach tradične do skončenia žatvy, keď sa zháňa ťažný dobytok z hôľ, t. j. do konca augusta. Ak bol v hospodárskych staviskách nedostatok uskladňovacích priestorov, zostávalo seno na lúkach až do neskorej jesene.³⁹ V Šumiaci a Švermove sa kopy s kólom nekládli. Seno

³⁷ Veniec sa zhotovuje tým spôsobom, že z dlhšej surovej trávy, zo zeleného ovsa alebo z navlhčeného sena sa ukrúti dlhé tenké povrieslo, z ktorého sa upletie veniec tvaru okrúhleho koláča s úzkym otvorom v strede. Veniec sa napichne zhora na kôl a pevne sa ním pritlačí zúžený vrch kopy. Inokedy sa na kôl okrutí len samo povrieslo bez upletenia venca.

³⁸ V Pohorelej sa tieto haluze nazývajú „pripňe“. Ak sa nezaložia na kopy, viator „vichitá“ seno z vrchu kopy a pod vencom zostane holý kôl — *hrdlo* (Polomka). Po upevnení kopy vencom a konármi spustí sa žena z kopy na zem pomocou plachty.

³⁹ V Šumiaci sa považuje zvyk ponechávať seno vonku v kope za prejav zlého hospodárenia. Na susedných Pohorelcov poukazujú, že si nevážia úrodu, keď ju nechávajú na lúke hniť „do Štefana kráľa“.

Obr. 22. Senné kopy s kolom, Závadka nad Hrenom.

Obr. 23. Drevená ohrada na ochranu sennej kopy pred dobytkom.

sa hneď po pohrabaní zviezlo do dediny alebo do poľných stodôl a na dvore sa uložilo do kopy, len ak nebol dostatok miesta v hospodárskom stavaní. Podobne aj detvianski osadníci na území breznianskeho chotára uskladňujú seno do takýchto kôp len v blízkosti hospodárskych budov na dvore alebo na záhumní. V dedinách od Pohorelej po Bacúch, kde poľné stodoly už dnes nejstujú, ponecháva sa časť sena v kopách v poli aj pre časté požiare.

Seno sa zväža z lúk na sennom voze s drabinami.⁴⁰ Ak je kopa uložená na neprístupnom mieste, stiahnu ju na cestu k vozu pomocou smyku (zhotoveného obyčajne z hrubého, rozvetveného smreka),⁴¹ alebo sa seno znesie k vozu v senných plachtách.⁴² V plachtách sa seno vynáša aj z prielohov, na ktoré sa pred skončením žatvy nemožno dostať s vozom. Z otavných lúk sa seno zväža obyčajne naraz s otavou, ktorá sa uloží naspodok voza a seno navrch. Ak sa seno uloží v poľnej stodole a dobytok tam nezimuje, zväža sa v zime do dediny na *vlačuhách* (Šumiac, Heľpa, Pohorelá).

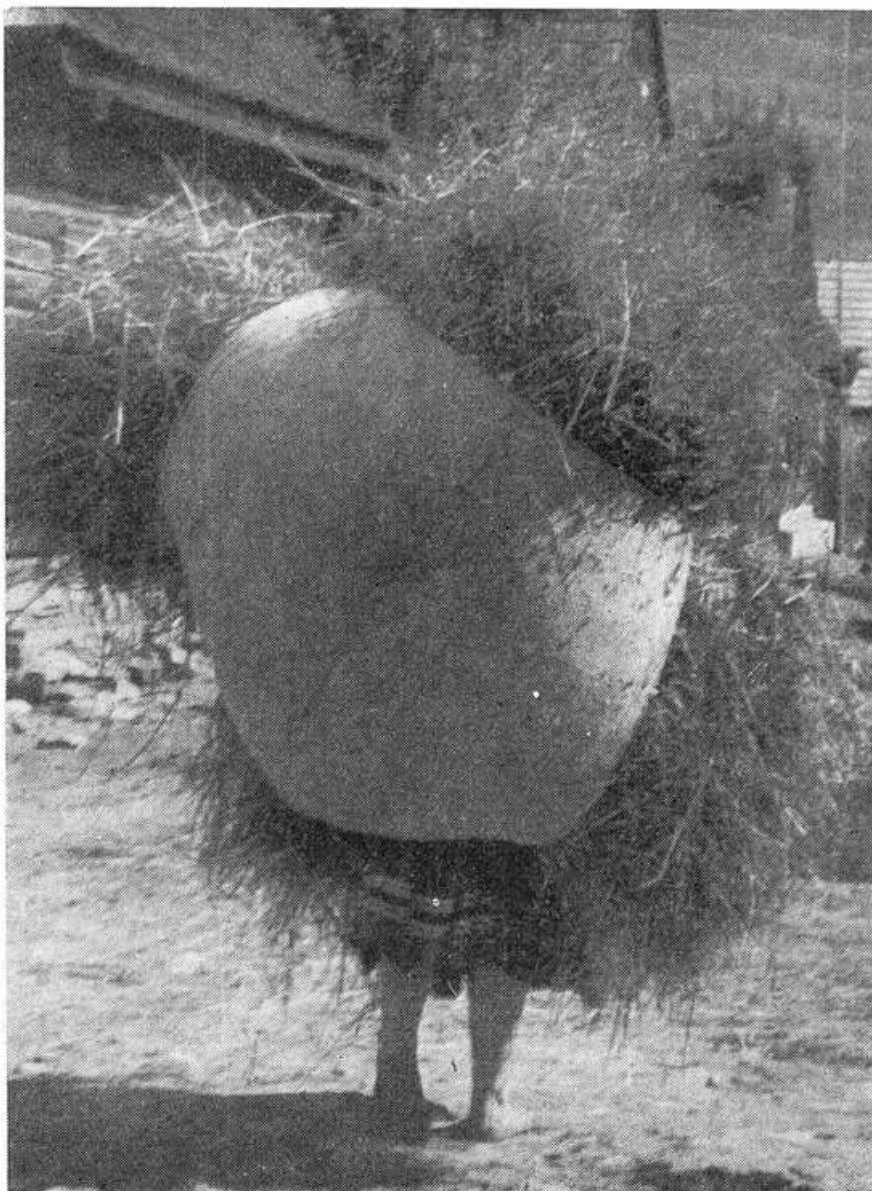
Koncom minulého storočia dobytok vo všetkých horehronských dedinách zimoval v poľných maštaliach, vedľa ktorých boli vybudované aj objekty na uskladnenie krmovín (podľa čoho sa celé filiálne hospodárstvo v chotári nazývalo poľná stodola) a chyže na ubytovanie pastierov. V tom čase sa väčšina sena z lúk v príslušných chotárnych častiach zviezla do najbližších poľných stodôl. Do dediny sa zviezlo len zvyšné seno, potrebné na prikrmovanie dobytka počas letnej pastvy. Postupne so zánikom poľných stodôl sa všetko seno z lúk a prielohov začalo zväžať do hospodárskych budov v dedine. V gazdovských dvoroch sa seno uskladňuje predovšetkým v podstrešných priestoroch hospodárskych budov, čiže na *šope*, ktorá zaberá priestor nad *podšopom*, nad maštaľou (prípadne aj nad komorou) a nad drevárňou. Okrem toho sa seno ukladá aj v bočných priestoroch stodoly. V stodole sa prestrie na spodok *posteľ* zo starej slamy, na to sa nakladie seno a na seno ovos, resp. po vymlátení ovsu slama. Do stodoly sa seno ukladá z humna bočným otvorom. Na šop sa kladie otvorom v streche (*oblok*, *obuok*). Ak sa seno nevmetí pod strechu hospodárskych bu-

⁴⁰ Voz na zväžanie sena sa nazýva *senní voz* (Pohorelá), *seňak* (Polomka), *senský voz* (Heľpa), *voz s drabinami* (Závadka). Senný voz má dĺžku drabín 5–6 m a naloží sa naň 10–12 q sena. Zo vzdialenejších a ťažko prístupných miest sa vezme naň 6–8 q sena. Pri nakladaní sena na voz sa v strede drabín vypustia *bruchá* a nad drabinami sa naloží *vrstva*, ktorá sa navrchu *zapavúzí*, t. j. príloží sa dlhým pavúzom, ktorý je vpredu a vzadu upevnený *švorcami*.

⁴¹ V Závadke, Heľpe a Polomke je to *smik*, *šmik*, vo Švermove a Šumiaci *chvoje*. V Pohorelej sa používa *šmik* len na ručné sťahovanie navíťat ku kope, a to len na pozahronských svahových lúkach, kde sa *rudaše* na nosenie senných kôpok nedajú použiť.

⁴² Senná plachta sa nazýva všeobecne *plachtíčka*, v Závadke aj *plachtica*, *plachtíčka s tračkami*, vo Švermove *puachtíčka*.

Obr. 24. Spôsob no-
senia sena v sennej
plachte.

*Obrázky na nasl.
strane*

Obr. 25. Spôsob u-
pevnenia sena na vo-
ze pomocou pavúza.
Obr. 26. Spôsob do-
pravy sena na voze
v svahovom teréne.
Obr. 27. Rezanie su-
chej trávy na siláž na
hospodárskom dvore
JRD. Závadka nad
Hronom.

dov, uloží sa na dvore alebo za humnom do väčšej kopy. Niektorí gazdovia rozdeľujú seno pri uskladňovaní podľa kvality. Obyčajne sa oddeľujú menej kvalitné druhy (*suvar*, *psiarka*) od sena zo šľachtených trávnych semien. Otava sa uskladňuje vždy oddelene, pretože ňou sa prikrmujú len mladé teľce alebo kravy po otelení.

V druhej polovici minulého storočia a začiatkom nášho storočia až do skončenia svetovej vojny, teda v dobe pred utvorením pasienkových spoločenstiev, prejavoval sa väčší nedostatok lúk než pasienkov. Pri vtedajšom stave dobytky bolo menším problémom prezimovanie dobytky než jeho vypásanie v lete. Po vzniku pasienkových spoločenstiev a po celkovom zveľadení pasienkového hospodárenia na Horehroní pasienkové plochy začali dostačovať aj napriek ustavične sa vzťahajúcemu chovu dobytky. Avšak po značnom zvýšení stavu dobytky začal sa prejavovať nedostatok krmovín potrebných na prezimovanie dobytky. Nedostatku sena sa odpomáhalo jednak jesenným odpredávaním hospodárskych

zvierat, ktoré chovatelia nemohli prezimovať (najmä volov, ktoré sa cez leto vypásali na výsek), jednak prikupovaním sena v cudzích chotároch, a vyžínaním trávy v lesných bánoch. Dediny na okolí Brezna (až po Závadku) kupovali úrodu trávy v breznianskom chotári. Breznianski mešťania, prechádzajúci z poľnohospodárstva postupne na iné pracovné odvetvia, nechávali rozsiahle orné plochy zatrávniť, pretože údržba lúk si vyžadovala menšie pracovné náklady než pestovanie obilnín. Hodnota trávy v breznianskom chotári a spôsob jej odpredaja záviseli od štádia úpadku poľného hospodárstva breznianskych mešťanov. Breznianski gazdovia, ktorí už nepotrebovali seno pre svoj dobytok, predávali všetku úrodu trávy (na koreňi) formou verejnej dražby. Mešťania, ktorí zotrvali popri inom zamestnaní ešte aj pri chove zmenšeného počtu hospodárskych zvierat, predávali úrodu trávy systémom „za polovičku“. Podľa tohto spôsobu kupujúci pokosil celú lúku, potom usušil a pohrabal seno, za čo dostal od vlastníka pozemku polovičku úrody.

Horehronci kupovali seno okrem Brezna aj v dedinách na liptovskej strane. Tu sa odkupovala obyčajne celá úroda trávy, a to jednak na lúkach lesnej správy, jednak (a to zriedkavejšie) na lúkach jednotlivcov. Na hodnotu sena najmä v neúrodných rokoch poukazuje okrem iného napr. skutočnosť, že Horehronci kupovali seno až v údolí Čierneho Váhu, odkiaľ trvalo dovezenie fúry sena pri použití volského záprahu (cestou cez Lipt. Hrádok, Čertovicu a Brezno) dva až tri dni. V rokoch po druhej svetovej vojne sa kupovalo seno aj v Tisovci, kde možno pozorovať u pomeštených sedliakov podobný proces zanedbávania pôdy ako v Brezne. Okrem nakupovania sena v cudzích chotároch bola možnosť kupovať trávu aj v miestnych horehronských lesoch. Lesná správa predávala prebytočnú trávu na lúkach a v bánoch obyčajne za polovicu úrody. Pri tomto systéme musel kupujúci gazda polovicu úrody majiteľovi nielen pokosiť a uložiť do kôp, ale aj zvieŕť do „šôp (tzv. *senáčov* — Šumiac)⁴³ vybudovaných pri horských krmníkoch ďalej zverí, ďalej do horární alebo do hospodárskych dvorov lesnej správy v príslušných dedinách.⁴⁴ V posledných dvoch desaťročiach sa začal nedostatok sena nahrádzať aj pestovaním ďateliny. Táto krmovina sa však podnes na Horehroní pestuje pre zlé klimatické podmienky zriedkavo, preto si spôsoby jej pestovania v tejto oblasti ani z etnografického hľadiska nezasluhujú väčšiu pozornosť.

*

⁴³ V starých bánoch, kde už nemožno poškodiť lesný porast, tráva sa kosí kosou, v mladých bánoch sa vyžína kosákom (*kosák* — Polomka, *koska* — Pohorelá). Žnica pri vyžínaní dáva trávu jednou rukou do trávnej plachty na chrbát a keď *naskube* tri-štyri plné plachty (*vísipki*), uviaže *batoh* a odnesie ho na chrbte domov. Práce súvisiace so sušením sena v bánoch značne sťažuje poloha bánov. Tráva sa musí vynášať na slnečné miesta a po usušení obyčajne odniesť v plachte na chrbte na prístupnejšie miesto k vozu.

⁴⁴ Predávanie sena zo štátnych lesov systémom „za polovicu úrody“ má svoj pôvod v dobe, keď lesy boli v súkromnom vlastníctve veľkostatkárov, ktorí v neúrodných rokoch zneužívali zlé hospodárske postavenie horehronských roľníkov vo svoj prospech.

V pasienkovom a lúčnom hospodárení na Horehroní pozorujeme vývoj, zodpovedajúci postupnému prechodu od tradičného extenzívneho valašského hospodárenia k pokrokovejším technikám chovu dobytká. Pasenie na vysokohorských prirodzených holiach sa v súčasnosti stále viac obmedzuje na nadojné ovce a na jalovinu. Kde je dostatok úrodných pasienkov, tam sa pasenie na holiach úplne likviduje. O to intenzívnejšie sa využívajú úrodné obhospodarované plochy. Na úrodných pasienkoch sa už v rámci pasienkových a bývalých urbárskych spoločností začali uplatňovať zásady moderného hospodárenia, ako budovanie ustajňovacích priestorov priamo na pasienkoch (tzv. kejdové hospodárstva), systém postupného vypásania ohradených pasienkových plôch (oplôtkové hospodárenie) a meliorovanie pasienkov. V období kolektivizácie poľnohospodárskej výroby sa postupne pristupuje k premieňaniu neúrodnejších oráčin formou prielohov na lúky a niektorých menej výnosných lúk na pasienkové plochy. Pri chove dobytká sa kladie dôraz na zveľadenie chovu rožného dobytká, čo sa nesprávne koná na úkor chovu oviec.

Z etnografického hľadiska sú pozoruhodné niektoré archaické črty v spoločnom pasienkovom a lúčnom hospodárení, ktoré majú svoj pôvod v spôsoboch hospodárenia niekdajších poddanských obcí, ba niektoré ešte v časoch teritoriálnej občiny. Patria sem najmä spôsoby každoročného znovurozdeľovania spoločných lúčnych a pasienkových plôch do individuálneho používania jednotlivých členov spoločnosti, spôsoby delenia sena, rovnaké práva pri užívaní spoločného majetku a rovnaké povinnosti pri jeho zveľadňovaní (čistenie pasienkov, vykonávanie poľných prác, údržba poľných ciest, starostlivosť o chotárne hraničné kopce ap.), kolektívna ochrana záujmov každého člena, vzájomná výpomoc pri rôznych prácach ap. Cenný podklad k porovnávaciemu štúdiu nám poskytuje aj terminológia pracovných nástrojov a postupov, súvisiacich s kosením a sušením sena. Veľmi archaické sú spôsoby dopravy sena, na ktorom úseku možno pozorovať celý vývoj transportných postupov od najstaršieho používania smykov až po dopravné prostriedky modernej techniky.

RÉSUMÉ

Les villages situés sur le cours supérieur du Hron (Slovaquie du Centre, district de Banská Bystrica) forment une région montagneuse dont l'élevage du bétail est assez développé. Les moutons et le bétail passent en été sur les versants de la chaîne de Basse Tatra et sur ceux du plateau de Muráň. De l'herbe séchée fournie par des prés de montagne assure le fourrage pour l'hiver. La présente étude a pour but d'analyser l'exploitation des pâturages et des prés ainsi que les différents travaux de fenaison. Notons que toutes les données traitées dans la présente étude se rapportent à l'époque d'avant la collectivisation socialiste de la production agricole dans cette région.

L'auteur distingue, dans la région étudiée, deux sortes de pâturages: naturels („hole“), se trouvant au-dessus de la zone des forêts, sur les chaînes de Basse Tatra, d'une part, et artificiels, créés par le déboisement au-dessous de cette zone, à l'extrémité des champs arables et des prés, de l'autre. Les premiers servent de pâture surtout aux moutons et aux génisses, tandis que les derniers sont réservés aux vaches.

Toute l'étendue des pâturages est une propriété collective et indivisible des paysans. L'exploitation de ces pâturages et leur utilisation par les différents membres de la communauté sont remarquables du point de vue ethnographique. Le propriété commune est ici une survivance de l'époque féodale, où tous les paysans n'étaient que des serfs. A l'époque féodale, c'est-à-dire avant l'émancipation des serfs en 1848, le seigneur était l'unique propriétaire du sol dont les parties arables il donnait en ferme aux différents serfs, tandis que les pâturages restaient à la disposition de tout le village, et le sont restés encore après que les paysans, une fois émancipés, eurent obtenu en propriété individuelle de bons champs, continuant à considérer comme un bien commun, indivisible, de toute la communauté, du „cadastre“ ces pâturages qu'on appelait, d'ailleurs, „urbárske“, c'est-à-dire ressortant d'anciennes banalités. Cette propriété commune s'est conservée jus-à l'époque de la collectivisation socialiste de l'agriculture qui l'incorpora aux coopératives agricoles.

Les membres de la communauté soumise jadis aux mêmes devoirs des banalités y possédaient cependant des lots inégaux qu'ils pouvaient augmenter par l'héritage ou par achat. Ces lots inscrits dans cette propriété commune portaient des noms variés, tels que „part“ (účastina), huitième (osmina), droit (právo) ou bien voix (hlas). La grandeur du lot décidait du chiffre des têtes du bétail que les communiens (comme on dit dans les Alpes) (urbárník) était autorisé de mener en pâturage et de la quantité de bois qu'on lui distribuait dans la forêt commune. Pour le bétail surnuméraire, on versait une certaine somme dans la caisse commune tout comme les paysans non-membres de la communauté. En revanche, tout membre était tenu de s'acquitter de sa part lors de travaux d'amélioration des pâturages, du fauchage et du séchage de l'herbe destinée aux tauraux communs, des travaux des ponts et des chaussées etc. La propriété commune était régie par tous les membres qui élisaient leurs représentants à cet effet. Ce comité des représentants élus était compétant aussi pour diverses questions de juridiction qui n'était pas de grande importance.

L'exploitation commune des pâturages laissent encore reconnaître certains traits qui remontent à l'époque de la communauté territoriale, c'est-à-dire avant la naissance du servage. Tels sont p. e. la redistribution annuelle des prés aux membres individuels, la protection collective dont jouit chaque membre, l'aide mutuelle dans les champs, à la construction d'une maison, lors des pertes du bétail, l'égalité des droits et des devoirs dans les questions d'économie communes etc.

La deuxième partie de l'étude est consacrée à l'exploitation des prés dont la majorité étaient, jusqu' à l'époque toute récente en propriété privée des paysans. L'auteur décrit les différentes manières de la conservation des prés, de leur fertilisation par le fumier de cheval et par la clôturation nocturne du bétail dans des enclos en plein air (košarovanie), ensuite les travaux de fenaison, la mise en meule du foin, de son transport dans la vallée (au dos, en voitures, en schlittes de branchage, en traîneaux pendant l'hiver), le stockage du foin et son utilisation. Les manières archaïques dont le foin, provenant des prés communs, est distribué, est également digne d'intérêt (on divise la récolte encore en herbe ou bien on distribue, après des fenaisons communes, des meules, des bottes, des fourchée etc.).

L'édification du socialisme avait apporté d'importants changements aussi dans l'exploitation des prés de cette région. Tous les pâturages sont devenus propriété collective des coopératives agricoles, les terres privées le deviennent progressivement, tandis que d'anciennes forêts communes sont maintenant propriété d'État. L'exploitation des terres en commun dans les coopératives ayant libéré beaucoup de mains-d'oeuvre, on a procédé, parallèlement à la création des coopératives, à la construction des usines modernes, où d'anciens bergers, paysans et bûcherons trouvent du pain assuré. Quant à l'agriculture, on reboise les pâturages situés trop haut tout en gardant un certain nombre de plus fertiles et l'on en refait d'autres à l'extrémité de la zone des champs arables; autrement dit, on se borne à n'exploiter que des espaces rentables au point de vue d'agriculture.

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ
Журнал Словацкой Академии Наук

Год издания IX, 1961, № 4

Издается четыре раза в год

Издательство Словацкой Академии Наук

Редакторы д-р Божена Филова и Вера Носáľовá

Адрес редакции Братислава, Клеменсова 27

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang IX, 1961, Nr. 4, Erscheint viermal im Jahre

Herausgegeben vom Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Redakteure Dr. Božena Filová und Viera Nosáľová

Redaktion Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Slovak Academy of Sciences

Volume IX, 1961, No 4.

Published quarterly by the Slovak Academy of Sciences

Managing Editors Dr. Božena Filová and Viera Nosáľová

Editor Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

revue de l'Académie slovaque des sciences

Année IX, 1961, No 4. Parait quatre fois par an

Aux Editions de l'Académie slovaque des sciences

Rédacteurs: dr. Božena Filová et Viera Nosáľová

Rédaction Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Časopis Slovenskej akadémie vied

Ročník IX, 1961, číslo 4. Vychádza štyri razy do roka

Vydalo Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka dr. Božena Filová

Výkonná redaktorka prom. hist. Viera Nosáľová

Redakčná rada: doc. dr. Rudolf Bednárík, dr. Soňa Burlasová, prom. hist. Emília Horváthová, dr. Soňa Kovačevičová, dr. Michal Markuš, doc. dr. Andrej Melicherčík, dr. Ján Mjartan, dr. Ján Podolák

Jazyková redaktorka Klára Vloššáková

Technický redaktor Ondrej Betko

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin

Jednotlivé číslo Kčs 13,50, celoročné predplatné Kčs 54,—.

Výmer PIO 2385/49-III/2 — V-06*11478

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky prijíma poštový úrad i doručovateľ.